

Kızıldeniz'in Stratejik Dehlek Adaları ve Osmanlı İdaresindeki Konumu

Muhammed TANDOĞAN¹

Öz

Kızıldeniz'in en stratejik noktalarından biri Habeşistan açıklarındaki Dehlek adalar topluluğudur. İslâmiyet, adalara 702 yılında ulaşır. Emevîler döneminde mücrimler, siyasî ve ahlakî suçlular ile bürokrasiden el çektilenlerin sürgün yeri olan Dehlek-i Kebîr, Abbasîler döneminde de aynı amaçla kullanıldı. Burası, Kızıldeniz'in en işlek limanı Sevâkin'e yakın olması sebebiyle Hindistan ve Mısır arasındaki deniz ticareti ve Yemen için önemli bir noktaydı. Dehlek, ayrıca Becce (Becâ/Beja) kabilelerine mensup bazı Habeşlilerin korsanlık faaliyetleri için önemli bir sığınaktı. Ada, IX. Yüzyılda Abbasî idaresinden çıkarak, Yemen'deki mahallî hanedanların eline geçti. Daha sonra bazen Habeşistan'da güçlenen Hıristiyan krallara, bazen de Mısır'daki Müslüman sultanlara tâbi oldu. 1093 – 1250 yılları arasında Dehlek Sultanlığı adıyla kendi mahallî meliklerince yönetildi. Osmanlıların yardımlarıyla 1526'da bütün Habeşistan'ı hâkimiyeti altına alan Harar Emiri Ahmed Gran (ö.1543) yerel sultanlıkları korudu ve bu durum 1557'de Türklerin gelip Portekizlileri bu topraklardan çıkartmasına kadar sürdü. Süleyman I döneminde(1520–1566), Çerkes Özdemir Paşa(ö.1561) eliyle hâkimiyet altına alınan adaların idaresi, Habeş Eyaleti'nin kurulmasıyla buranın tahsisatına eklendi. Kızıldeniz'in en işlek limanı Musavva'nın bir kazası konumundaki Dehlek, XVII. yüzyılda da ticaret yolunun en işlek noktalarından biri olmayı sürdürdü. 1865 yılında padişahın fermanıyla Musavva ve Sevâkin ile birlikte Mısır emlakine dâhil edilinceye kadar Habeş Eyaleti'ne bağlı kalan Dehlek'i, 1885 yılında İtalya işgal etti. Günümüzde Dehlek'i sınırları içinde bulunduran Eritre, Nisan 1993'te referandumla bağımsızlığını elde etse de İsrail'in peyki olma ihtimali hala sıcaklığını korumaktadır.

Anahtar kelimeler: *Dehlek, Kızıldeniz, Osmanlı, Becce kabileleri, korsanlık faaliyetleri, Etiyopya, Harar, Ahmed Gran, Habeş Eyaleti, Portekizliler, Eritre, İsrail.*

¹ İstanbul Üniversitesi, Doktora Adayı, tandoganmuhammed@gmail.com

Strategically Dahlak Archipelago of the Red Sea and Its Status under the Ottoman Rule

Abstract

Of the most strategic islands in Red Sea is Dahlak archipelago off the coast of Ethiopia. The introduction of Islam to Dahlak islands in a considerably early period. The Grand Dahlak Island was used as a place of exile for culprits, political and moral criminals during the reign of both Umayyads and Abbasids. This place was an important point in maritime trade between India and Egypt and a bridgehead for Yemen especially because it was closest to Sawakin-one of the busiest ports in Red Sea. Also Dahlak Islands were an important haven for piracy activities of some Ethiopians from Becce(Becâ/Beja) tribes in Red Sea and neighboring islands. After Abbasids lost control in IXth century, Dahlak was captured by local dynasties in Yemen. Afterwards it sometimes subjected to Christian kings getting stronger in Ethiopia and at other times to Muslim sultans in Egypt. From 1093 to 1250 more than 150 years "Dahlak Sultanate" was governed by their own local meliks(kings). With the help of Ottomans the Harar Ruler Ahmed Gran(d. 1543) took control of the whole Ethiopia and became the protector of local sultanates and this situation lasted until Turks came and banished Portuguese from these lands in 1557. The rule of Dahlak Islands which was taken control by Circassian Özdemir(d.1561) Pasha during the conquest of Yemen in the reign of Suleiman I(Suleiman the Magnificent/1520-1566) was given to Ethiopian State(1555) as a subvention after it was founded. Dahlak as a town of Massawa, one of the busiest ports in Red Sea, continued to be one of hectic points in maritime trade in Red Sea during XVIIth century. During the reign of Khedive İsmail Pasha until it was added to the realm of Egypt together with Massawa and Sawakin in 1865 through the sultan's decree, it was owned by Ethiopian State and invaded by Italy in 1885. Today Eritrea, which encompasses Dahlak, gained independence in April 1993 through referendum though it is still likely to be a satellite of Israel.

Keywords: *Dahlak, the Red Sea, Ottoman State, The Beja tribes, piracy, Ethiopia, Harar, Ahmad Gran, Ethiopian Province, Portuguese, Eritrea, Israel.*

1. Giriş

İslâm coğrafya kaynaklarında Kızıldeniz’de yer alan adalarla ilgili oldukça az malûmat bulunmaktadır. el-İdrisî’nin sayılarını yaklaşık 300 olarak bildirdiği bu adaların içinde yerleşik olanlar olmakla beraber üzerlerinde insan yaşamayanlar da vardır.² Bu adaların en büyükleri Habeşistan sahilleri açıklarında yer alan Dehle³ (دهلك) adalar topluluğu ile bunların tam karşı hizasında Arabistan-Yemen sınırı açıklarındaki Feresân adalarıdır. Yemen sahiline yakın bir mevkideki Kamaran adaları ile daha güneydeki Büyük ve Küçük Haniş adaları, 700 metre yüksekliği ile Kızıldeniz’in en yüksek adası olma özelliğini taşıyan Zukûr, Bâbülmendep girişindeki Meyyûn (Perim), kuzeyde Akabe körfezi önündeki Tarân, Sub, Sut ve Savb isimleriyle de anılan Tiran ve Sanafir (Sinâfir) adaları, Süveyş Körfezi açıklarında bulunan Şedvan ile Sevâkin açıklarındaki Sevâkin adaları Kızıldeniz üzerinde bulunan belli başlı adalardır.⁴ Ayrıca doğu Mısır sahili açıklarında Şedvan adlı büyük ada dışında, el-Eşrefiyye, Zenime, Cifateyn, Vadi’l-Cemâl, Kulan, Halâib ve Zeberced gibi küçük adalar yer almaktadır.⁵

Makrizî’nin oldukça seçici davranarak Kızıldeniz’de 15 adanın yer aldığından, bunların içinde de Dehle, Sevâkin, Numan ve Sâmirî adalarında yerleşik hayatın sürdüğünden bahseden ifadeleri,⁶ diğer İslâm tarih ve coğrafya kitaplarındaki bilgilerle birleştirildiğinde, bölgedeki hayat için elverişli ada sayısının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. el-İdrisî de özellikle Numan adasının mâmur bir yapıya sahip olduğuna vurgu yapmakta, hatta orada geçimini balıkçılık yaparak temin eden eşkıya bir Arap topluluğunun varlığını haber vermekte; Sâmirî adasında ise Yahudî bir zümrenin yaşadığından bahsetmektedir. Kaynaklarda genellikle teferruata girilmeksizin, bazen ismen, bazen de bir iki cümle malûmatla anılmış olan Kızıldeniz adaları arasında Dehle, Sevâkin, Kamaran, Feresân, Zeylâ ve Bâdi (Musavva) adaları en önemlileri olarak sayılabilir.⁷

² Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-İdrisî, *Nüzhetü’l-Müstak fi İhtirâki’l-Âfâk*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1989, I, s. 9.

³ Dahlak.

⁴ Ali Muhammed Miyâh, “el-Bahrü’l-Ahmer”, *Mecelletü’l-Mecmai’l-İlmi*, XLVIII/3, Bağdat, 2001, s. 42; Mustafa Bilge, “Kızıldeniz”, *DİA*, İstanbul, 1988, XXV, s. 257–259; Besim Darkot, “Kızıldeniz”, *İA*, VI, 796–798; Şemsettin Sâmi, *Kâmüsü’l-A’lâm*, II, s. 1244.

⁵ Seyyid Abdülaziz Sâlim, *el-Bahrü’l-Ahmer fi Târîhi’l-İslâmî*, İskenderiye, 1993, s. 3.

⁶ Makrizî, *Kitâbü’l-Mevâiz ve’l-İ’tibâr bi-Zikri’l-Hitat ve’l-Âsâr*, Beyrut ts., I, s. 17.

⁷ Hasan b. Ahmed Hemdânî, *Sifâtü Cezîreti’l-Arab*, Leiden 1884, Frankfurt, 1993, s. 5; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik*, (thk. A. P. Van Leeuwen ve A. Ferre), Tunus, 1992, I, s. 327;

Ya'kûbî'nin Yemen adalarından biri olarak Galâfika'nın karşısında olduğunu belirttiği ve "Necâşi'nin adası" olarak tavsif ettiği bu adanın,⁸ "Dehlek" adını alması konusunda bazı yorumlarda bulunulmuştur. Ebû Ubeyd el-Bekrî bu ismi "Delhek" şeklinde yazarken,⁹ Arap dilbilimcisi el-Cevâlikî, Dehlek isminin Fars kökenli bir kelimedenden geldiğini ve Arapça'ya sonradan girdiğini söylemektedir.¹⁰ Yâkût da aynı görüşü tekrarlamakta ve buranın "Dehik" adıyla da adlandırıldığını zikretmektedir. Ancak modern dönemde kaleme alınan bazı eserlerde, kelimenin menşeinin meçhul olduğu yolunda değerlendirmeler de yapılmıştır.¹¹

Bir başka İslâm coğrafyacısı el-Bekrî Somali sahilindeki Zeylâ ile Bâdi, Sevâkin ve "Kızıldeniz'de bir ada" şeklinde zikrettiği Dehlek'te hayat süren Müslümanların varlığına dikkat çekmekte, bölge idarecileriyle buradaki mescitlere atıflarda bulunmaktadır.¹² Bu durumdan da Dehlek'te ilk dönemlerden beri Müslümanların var olduğu anlaşılmaktadır.

Kızıldeniz'in karşılıklı sahilleri boyunca hemen hemen devamlı surette irili ufaklı, kısmen deniz sathının biraz altında, kısmen üstünde bulunan mercan kayaları takip etmekte ve ayrıca volkanik kaynaklı bir takımadalar yani Yemen kıyıları önünde Kamaran ve Feresân adaları; Habeşistan sahilleri açığında Dehlek, kuzeyde Akabe körfezi önünde Tirân adaları bulunmaktadır.¹³

Bu iç denizde bulunan adalar içinde en büyükleri olan ve günümüzdeki Eritre kıyısı açıklarında yer alıp, Etiyopya'ya bağlı bir adalar topluluğu olan Dehlek takımadaları, esasında iki ada ve içinde mercan kayalarının bulunduğu 124 adacıktan müteşekkildir. Aralarında yaklaşık 1350 kilometrekare yüzölçümü ile Dehlek el-Kebîr ve Nura adalarının yer aldığı Dehlek takıma-

---

Muhammed b. Abdurrahman Dımaşkî, *Kitâbu Nuhbeti'd-Dehr fî Acâibi'l-Berri ve'l-Bahr*, (thk. M. A. F. Mehren), Frankfurt, 1994, s. 151; İmâdüddin İsmâîl b. Ali Ebû'l-Fidâ, *Takvimü'l-Büldân*, (thk. Renaud-William Mac Guckin de Slane), Paris, 1840, Frankfurt, 1992, s. 24; Ahmed b. Ali Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fî Smâati'l-İnşâ*, Kahire, 1910-1920, V, s. 335; Ebû Abdullah Şihâbeddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), Leipzig, 1867, Frankfurt, 1994, II/1, s. 80, II/2, s. 967; Ahmed b. İshâk b. Ca'fer Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, Leiden, 1967, s. 319; Sâmi, *Kâmûsü'l-A'lâm*, "Dehlek", III, İstanbul, 1308; "Aden", "Akabe", "Zebîd", IV, 1316; "Feresân", "Kuseyr", "Kulzum", V, İstanbul, 1314, "Yenbu", VI, 1316.

⁸ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 319.

⁹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cem*, II, 555.

¹⁰ EbûMansûr el-Cevâlikî, *el-Muarrebmine'l-Kelâmi'l-A'cemî 'alâHurûfi'l-Mu'cem*, Tahran, 1966, s. 147.

¹¹ M. RenéBasset, "Dehlek", *İA*, III, İstanbul, 1988, s. 508.

¹² Bekrî, *Mesâlik*, I, s. 327.

¹³ Darkot, "Kızıldeniz", *İA*, VI, s. 796.

daları içinde Nokra, Dohol, Harat Kubari, Daraka ve Dinifarih gibi küçük adacıklar da bulunmaktadır.¹⁴

İklim bakımından elverişsizliğin sonuçlarından olan yerleşim ve nüfusun mevsimden mevsime farklılık göstermesi bu adalarda net olarak gözlenmekte ve halkın büyük çoğunluğu Tigre dilini konuşmaktadır.¹⁵ Çok az da olsa Tigrinya, Afar, Saho, Bece, Bilen, Nara ve Kunama dillerini konuşanlar da bulunmaktadır. Müslümanlardan oluşan bölge halkı arasında konar-göçer konumda bulunan Bece (Becâ/Beja) Sudanîleri¹⁶ ile Habeş kökenli¹⁷ Tigre ve Denkali halkları, Somalililer ve Yemenli Araplar dikkat çekmektedir.¹⁸

Müslümanlar, VIII-IX. asırlar arasında Afrika kıtasının doğu sahillerine ve Kızıldeniz'deki Dehlek adası ile Zeyla'ya çıktılar. Bu dönemde bölgedeki Hıristiyanların bir kısmı Müslüman olurken Dehlek, Etiyopya ve Arap yarımadası için önemli bir ticaret merkezi, liman ve depolama merkezi oldu. Özellikle Sevâkin'e yakın olması sebebiyle Hindistan ve Mısır arasındaki deniz ticaretinde önemli bir nokta oluşturdu. Ayrıca Yemen için de bir kavşak noktası hükmündeydi. Zeyla ise Makdişu ile beraber bölgeye İslâm'ı yayan köprübaşları oldular. Bu yönüyle IX. yüzyılın ortasında ticarî bir patlama yaşayan bölge tarihinin özenle dikkate alınması gerekmektedir. 943 senesinden itibaren İslâmlaşan Rabîa Arapları ve Bece kabileleri aracılığıyla Sevâkin ve Ayzab yolu; Bereke ve Anseba vadilerinden bugünkü Eritre'nin kuzeyindeki yaylalardan Alwa (Alodya/bugünkü Hartum) ve yasadışı köle ticaretinin menbaı olan Kunâma üzerinden gelen güzergâh da büyük önem arz ediyordu.¹⁹ Bilhassa Afrika'da bu bölgelerde derin değişiklikler meydana geldi. XI-XII. asırlarda Doğu Afrika sahillerinde başlayan Kızıldeniz'deki Dehlek adasından Makdişu'ya, Marka'dan Kilve'ye kadar bütün Hint Okyanusu sahillerinde Arap ve İran asıllı Müslümanların ticaret yapmak için gitmeleriyle buradaki İslamlaşma da hız kazandı.

¹⁴ Mustafa Fayda, "Dehlek", *DİA*, İstanbul, 1994, IX, s. 105; "Dehlek", *BL*, VI, s. 2833; S. H. Longrigg, "Dahlak", *Encyclopédie de l'Islam*, II, Paris, 1977, s. 90.

¹⁵ Fayda, *a.y.*

¹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, (trc. Pirizade Mehmet Sahib), Haz: Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, I, s. 122.

¹⁷ Kalkaşendî, III, s. 240; Sâmî, *Kâmusü'l-A'lâm*, III, s. 2199.

¹⁸ Fayda, *agm*, s. 105; Sâmî, *age*.

¹⁹ Joseph Cuoq, *L'Islam en Ethiopia*, Nouvelles Editions Latines, Paris, 1981, pp. 43-44 et 52-54.

Romalılardan beri yapılan sedef avcılığı ve balıkçılık halen birkaç inci adasında yapılmaktadır. En büyük ve meşhuru Dehlek el-Kebir²⁰ de dâhil olmak üzere adaların sadece dördünde sürekli olarak insan yaşamaktadır.

2. Dehlek'e İslâmiyet'in Girişi

Zengin bir tâcir zümresine sahip olan Dehlek'e²¹ İslâmiyet'in girişi, erken denebilecek bir dönemde gerçekleşti. 702 (H. 83) senesinde Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın hilâfetinde (685–705) kesin olarak fethedilen²² Dehlek adası, aslında Hz. Ömer zamanında kısmen de olsa itaat altına alındı ve bu bölgenin idaresi Şeyh Becce (Beşe) ile oğullarına verildi. Hz. Osman zamanında ise Cidde'den yüz parça gemiyle gelinerek Kızıldeniz sahillerindeki korsanlar derdest edildi ve bölgedeki kısmî hâkimiyet perçinlendi. Daha sonra Habeş kralı Necâşi, buradaki idareyi kontrolü altına aldı ve bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Evliya Çelebi (1611–1684) *Seyahatnâme*'sinde, Dehlek ve civarında Hz. Ömer döneminden itibaren Müslümanların söz keser olduğunu, buranın idaresinin ise o bölgede hüküm süren Şeyh Becce ile oğullarına verildiğini²³ ve muhtemelen vergiye bağlanarak özerk bir yapıya kavuşturulduğunu haber vermekteydi. Dehlek adalarında, VII. yüzyıla ait kûfî kitabelere rastlanması, bölgedeki Müslüman yerleşimine ışık tutması bakımından da önem taşımaktaydı. Ayrıca buranın fethinde çok sayıda Muhâcir, Ensâr, Erbâb-ı Suffe ve Ashâb-ı Rasûlullahın şehit olmaları ve burada medfûn bulunmaları²⁴ da bu tezimizi güçlendirmektedir. Aynı şekilde XI. yüzyıldan itibaren adada, Arap yazısının gelişimi açısından büyük değer taşıyan muhtelif mezar taşlarına rastlanması da, bölgedeki Müslüman varlığının devamlılık arz ettiğinin bir başka göstergesi sayılabilir.²⁵

Emevîler devrinden başlamak üzere kabile, aile ve dinî cemaatler arasında görülen mücadele ve çatışmalar sonucu zaman zaman bazı gruplar, hükümdarların ve rakiplerinin sultanından uzak buldukları Doğu Afrika sa-

²⁰ Remzi Demir ve Mutlu Kılıç, "Cevâhîrnâmeler ve Osmanlı Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 14, Ankara, 2003, s. 35.

²¹ Sâmî, *age*, s. 2199.

²² Ahmet Özel, "Afrika", *DİA*, I, s. 436; Fayda, *agm*, s. 105.

²³ Evliya Çelebi b. Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap, (Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, I. Baskı, s. 274–275.

²⁴ Evliya, *age*, 10. Kitap, s. 475.

²⁵ Basset, "Les Inscriptions de l'île de Dahlak", *Journal Asiatique*, Paris, M DCCC XCII, pp. 77–111; *agm*, *IA*, s. 508.

hillerine ve özellikle Habeşistan'a toplu halde hicret ettiler. Bunların ilki, 684 yılında Haccâc'ın yönetiminden rahatsız olarak Şam yöresinden ayrılan bir grupla aynı yıl Abdülmelik b. Mervân'ın gönderdiği ordudan kaçarak Afrika sahillerine göç eden Uman İbâzileri idi. Yine bu dönemde, Hz. Ömer devrinde de yapıldığı gibi, Kızıldeniz'de gemilerin rahatça dolaşmasını sağlamak üzere Habeş korsanlarının üzerine bir ordu gönderilerek barınakları olan Dehlek adası ele geçirildi (702). Bu, aynı zamanda Doğu Afrika sahillerinde gerçekleştirilen ilk fetihtir ve hemen ardından Müslümanlar Dehlek adası ve Musavva limanı yoluyla Habeşistan içlerine kolayca nüfuz ettiler.²⁶

Kızıldeniz ve civar adaları zaman zaman Becce kabilesine mensup bazı Habeşlilerin korsanlık faaliyetleri için önemli bir sığınaktı. Kaynaklarda, bunu önlemek üzere Hz. Peygamber tarafından 630 (H. 9) yılında Alkame b. Mücezziz'in komutasındaki 300 kişilik askerî bir müfrezenin korsanları aramak için bölgeye gönderildiği, ancak bir sonuç alamadan geri döndüğünden bahsedilmektedir.²⁷ Bu faaliyetler daha sonraki yıllarda da devam ettiği için Hz. Ömer de Etiyopya kıyılarına bir deniz kuvveti yollamış (641), ancak fırtına yüzünden başarı kazanılamamıştı. Aynı şekilde Müslümanlar 675 (H. 55) yılında Sudan ve Nûbe'de hâkimiyeti ele geçirdiklerinde bile Kızıldeniz'deki varlıklarıyla dikkat çeken bu korsanların, 702 (H. 83) ve 710 (H. 93) yıllarında Cidde'ye saldırımları dahi mevcut durumlarının sürdüğünü gösteriyordu.

Kuzeyde yaşayan ve Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik devrinde (724–743) Müslümanlarla bir antlaşma yapan Becce kabileleri zamanla hâkimiyetlerini Aksum'a kadar yaydılar ve 750'de Musavva'yı ele geçirdiler. Geçmişte Romalılarla uzun soluklu mücadelelere giriştiler, fakat bu bölgenin en etkin gücüyle anlaşmak zorunda kaldılar. Romalıların bölgede güç kaybına uğramaları sonrası Arap yarımadasının güneyine ve Yemen'e kadar hâkimiyetlerini yaydılar.²⁸ Bu kabilelere mensup korsanların yağmalama faaliyetleri, Abdülmelik b. Mervân zamanında (685–705) Dehlek adasının fethiyle bir müddet için çözümlendiyse de Habeşli korsanlar 770 yılında Cidde limanını yeniden yağmaladılar. Bunun üzerine Abbasî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (754–775) tarafından gönderilen ordu ile bu mesele çözüme ka-

²⁶ Özel, "Afrika", *DİA*, I, s. 436.

²⁷ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1972, s. 193; Levent Öztürk, "Etiyopya", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, s. 492–493.

²⁸ Gâli Avde, *İrîriyâ: Bilâdü'l-Müslimîn ve Sarâi'n-Nüfûz*, Dâru'l-Beşîr, Amman, 1989, s. 20.

vuşturuldu.²⁹ Bu durumun Kızıldeniz’de seyreden gemilerin rahatça dolaşmalarına imkân sağladığı da muhakkaktı.

Halife el-Mansûr’dan sonra Dehlek’te halifenin gücü azaldı. Harun Reşid döneminde, âsî Dehlek adaları halkına savaş açmanın meşruiyeti hakkında Medine İmamı Mâlik b. Enes’e (ö.795) danışıldı ve kendisinden “İnsanlar, halifeye karşı isyan halinde ise savaşmak meşrû’dur, fakat biat etmişler ise mücadeleye izin verilmez” fetvası alındı.³⁰ Abbasî halifesi Me’mun (813–833) döneminde Abdullah b. el-Cehm kumandasında gönderilen ordu, âsî Becce kabilelerine büyük kayıplar verdirerek savaş ruhlarını kırdı. Onlara cizye vermeyi, bu toprakların İslâm toprakları olduğunu, Müslümanların Sabha, Hecr vs. şehirlerde inşa ettikleri mescitlerin yıkılmamasını, Becce lilerden Müslüman olanların malının ve canının koruma altında olduğunu içeren anlaşmayı kabul ettirdi.³¹

IX. ve X. yüzyıllarda kuzeydeki bu kabilelerin hâkimiyet sahasına nüfuz ederek sahil bölgelerine İslâmiyet’in sokuluşu devam ederken güneyde Awash ve Oma vadileri Etiyopya Krallığı’nın elinde bulunuyordu. Mesûdî’nin Zeyla, Dehlek ve Nâsî’ şehirlerinde vergi ödeyerek yaşayan Müslümanların varlığından bahsetmesi, X. yüzyılın başlarında Etiyopya Krallığı’nın en azından kıyıları hâkim olduğunu ve Dehlek adalarını yeniden hâkimiyeti altına aldığını göstermekteydi. Fakat krallığın bu canlanması geçici oldu, hemen o tarihlerde kuzeyde kısa ömürlü bir dizi krallık ortaya çıkarken güneyde de yerli kabilelerin başlattıkları ayaklanmalar giderek sıklaştı. 976’da Yahudi Kraliçe Esato’nun Hıristiyanlara karşı yönelttiği saldırılarda birçok bölge büyük yıkıma uğradı. Ayrıca Hıristiyanlar arasında çıkan mezhep çatışmaları, Kızıldeniz sahilleriyle güney düzlüklerinde yaşayan göçebe kabilelerin ihtida etmesi sonucu İslâmiyet’in Şüve (Shoa) ve Sidâme’ye kadar ulaşması Etiyopya Krallığı’nı oldukça zayıflattı.

Emevîler zamanında onların baskısından kaçarak Etiyopya’ya göç eden Mahzûmîler, Harar’ın kuzeybatısında Afrika’daki ilk Müslüman devlet olan Şüve Emirliği’ni kurdular (896). Bu küçük devlet 1280–1285 yılları arasında Evfât Emirliği tarafından ortadan kaldırıldı. X-XII. yüzyıllara kadar süren iç karışıklıklar sırasında, Müslümanlar Dehlek adalarını tekrar hâkimiyetleri

²⁹ Bilge, agm, s. 558.

³⁰ Friedrich August Arnold, *Chrestomathia Arabica*, Halle, 1853, II/2, s. 156.

³¹ Avde, *age*, s. 22–23.

altına aldıktan sonra Denkalî ve Somali sahillerini de ele geçirerek doğuda Harar'a, batıda Zevay gölüne kadar yayıldılar.

IX. yüzyılda Abbasî idaresinden çıkan Dehlek, Yemen'in Zebîd şehrinde hüküm süren mahallî hanedanların eline geçti, daha sonra bazen Habeşistan'da güçlenen Hıristiyan krallara, bazen Mısır'daki Müslüman sultanlara tâbi oldu. XI. yüzyılın sonlarından itibaren de kendi meliklerince bağımsız olarak yönetildi.³² Dehlek Sultanlığı'nın varlığı, takımadalardaki mezar taşlarındaki bilgilerden anlaşılmaktadır. 1093'ten 1250 senesine kadar 150 yılı aşkın süre bölgeye hâkim olduğu tahmin edilen hanedanlığın soy kütüğü mezar yazıtlarından çıkarıldı. Dehlek takımadalarını oluşturan adacıkların her birinde bir "şeyh" bulunur ve bu zât sultanın halefi olurdu.³³

X-XIII. yüzyıllara ait birçok kûfî mezar taşıyla kitabe bulunduğu gibi Mısırlı Ebû Salih de XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Hıristiyan Etiyopya'nın sınırları içinde dahi onlara vergi vererek yaşayan pek çok Müslümanın mevcut olduğunu söylemektedir. Bu dönemde Etiyopya Krallığı'nı 1137'den 1270'e kadar Zague, bu tarihten XVI. yüzyıla kadar da Şüve'de hüküm süren Süleyman (Salamon) sülâlesi yönetti. Ebû'l-Fidâ'nın bildirdiğine göre XIII. yüzyılda Evfât Müslümanları aynı zamanda *Ceberti*³⁴ adıyla tanınıyorlardı. Ayrıca Kalkaşendî, XIV. yüzyıl sonlarında Dehlek ve Zeyla kıyıları dışında kalan Müslüman yerleşim birimlerinin Etiyopya kralı tarafından tahrip edildiğini kaydetmektedir.³⁵ 1397'den sonra İbn Mismâr yönetimindeki Dehlek adası Habeşistan'a bağlandı ve Zeyla'da mücadele veren Emîr Sa'deddin itaat altına alınmaya çalışıldı. Bu bölgede yaşayan Müslümanlar Etiyopya krallarını zaman zaman zor durumda bıraktılsa da bu krallık en geniş topraklarına Zar'a Ya'kub (1434–1468) zamanında ulaştı.³⁶

Kızıldeniz kıyılarında İslâmiyet yayılınca, Aksum Krallığı güneye doğru kayd. Bu sırada Zague ve Süleyman Hânedânları 1285 yılına kadar başta kaldılar. XIII. yüzyılda Şüve Mahzûmî Emirliği iç karışıklıklar ve ülkeyi sarsan savaşlar sebebiyle zayıf düşünce, bu emirliğe tabi olan Ömer

³² Fayda, agm, s. 105–106.

³³ Sultan (Mübarek) (1093), Ebû's-Saddâd Muvaffak I (1148), Yahya (1171), Ebû'l-Fâdî el-Mâlik (1172), Sitt el-Mülk (1171), Zeynü'l-Mülk (1181), Ebû's-Saddâd el-Muvaffak II (1193), Ebû's-Saddâd III (1250). Detaylı bilgi için bkz: Cuoq, age, s. 49-50.

³⁴ Ceberti: Amharaca ve Tigre dilini konuşan ve küçük çapta ticaret ile uğraşan Habeşli Müslümanlara verilen genel ad.

³⁵ Kalkaşendî, *Suhhu'l-A'şâ*, V, s. 289–322.

³⁶ Öztürk, agm, s. 493.

Valaşma'nın oğlu Ali (Akîl b. Ebî Tâlib soyundan) tarafından Şüve alınarak bağımsız Evfât Emirliği kuruldu.³⁷ XVI. yüzyılda Arapların bu ülkeye yaptığı seferler karşısında ülkenin tamamen Müslüman olmasını önlemek için yerli Hıristiyanların yardım talebini Portekizliler fırsat bilerek ülkeye hâkim oldular. 1513 senesine gelindiğinde önemli adalardan Dehlek'i kendi sınırları içinde bulunduran Musavva'nın yerel idarecisi Sultan Ahmed b. İsmail, Portekizlilerin kendi topraklarına gelip ticarî ilişkilerde bulunmasına izin verdi.³⁸ Yapılan anlaşma ile adaların idaresinin Yemen'e bağlanmasını kabul eden Sultan, Portekizlilerin çekilmesinden sonra anlaşmayı tanımadığını ilân etti. Bunun üzerine 1520'de geri dönen Diego Lopes de Sequeira kumandasındaki Portekiz donanması Dehlek'i işgal ederek yakıp yıktı. Ancak daha önce yaverleriyle kaçmayı başaran Ahmed b. İsmail, Portekizlilere vergi vermeyi kabul ederek idareyi tekrar eline aldı. Daha sonra Sultan, Osmanlılardan yardım görerek 1526'dan itibaren bütün Habeşistan'ı hâkimiyetine alan, burada İslâm'ın bayraktarlığını yaparak yayılmasını sağlayan ve Habeş kaynaklarında "Solak (Gran)" lakabıyla meşhur Harar Emiri Ahmed b. İbrahim'in (ö. 1543) himayesine girdi ve ondan Dahono valiliğini de aldı. Dehlek 1541'de Ahmed Gran'a karşı Habeşlilerin yardımına gelen Portekizliler tarafından tekrar işgal edildi.³⁹ D. Estavao da Gama idaresindeki 72 gemiden mürekkep donanma Habeş Meliki'ne yardımcı olarak Musavva'da 100 kişiyi karaya çıkardı ve dönüşte Harar Emiri Ahmed el-Mücâhid'in yaptıklarına karşılık, bir miktar yerli katledildi. Sevâkin'den Mart 1541'de Süveys'e doğru gitmek üzere açılan D. Estavao da Gama, buradan ayrılmadan önce şehir halkı ile bir anlaşma yaptı. Dehlek adasında ise başka türlü hareket etti, orada evvelce bulunan ırkdaşlarının katledilmelerine karşılık bir miktar halkı esir aldı.⁴⁰ Bu tarihten sonra bölgedeki Portekiz hâkimiyeti, Türklerin gelip 1557'de onları bu topraklardan çıkartmasına kadar sürdü.

Hindistan ve diğer istikametlerden gelen Doğu ticaretinin önemini ve sağladığı menfaatleri takdir eden Osmanlılar, bu ticareti canlandırmaya karar vererek altın ve baharat ticaretini organize etmeye başladılar.⁴¹ Bunun

³⁷ Mehmet Aykaç, "Evfât", *DİA*, XI, s. 517-518,

³⁸ Avde, *age*, s. 20.

³⁹ Fayda, *agm*, s. 106.

⁴⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 20; R.B. Serjeant, *The Portuguese off the South Arabian Coast, Hadrami Chronicles With Yemeni and European Accounts of Dutch Pirates off Mocha in the 17th Century*, Clarendon Press, Oxford, 1963, p. 99.

⁴¹ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 50.

için yapılması gereken en önemli hamle, Kızıldeniz’i kontrol altına aldıktan sonra Hindistan ile Akdeniz arasında emniyeti temin etmektir. Onların en büyük rakipleri, Doğu ticareti kontrolünün ellerinde olduğu iddiasında bulunan ve çok kuvvetli filolara sahip Portekizlilerdir. Hint denizinin hâkimi Portekizliler, Basra körfezinde olduğu kadar, Kızıldeniz’de de rahatça dolaşıyorlardı. Bunlara bu imkânı veren hiç şüphesiz 1515 yılında mevcut Portekiz nüfuzunu kırmak gayesiyle gelen Selman Reis ile Hüseyin Bey idaresindeki Memlûk donanmasının Zebid’i fethetmesine rağmen Aden’de muvaffak olmamasıydı.⁴²

1517 yılı şubat ayında Memlûk donanmasını yok etmek için Dehlek ve Sevâkin’de birer kale kurmak gayesiyle mükemmel silahlanmış 37 gemilik bir donanma ve 3000’i aşkın bir kuvvetle Portekiz’in Hindistan valisi Lopo Soarez Kızıldeniz seferine çıktı. Aden’de temin ettiği bazı kılavuzlarla Cidde üzerine gitti. XVI. yüzyılın ilk yarısında Hint Okyanusu’nda güçlenen Portekizliler, 1517 yılındaki saldırısı sırasında Cidde ve Kızıldeniz’in önemli limanlarını hedef aldıysa da Osmanlılar tarafından geri dönmeye mecbur bırakıldığında yolu üzerindeki Zeyla’yı tahrip ederek geri çekildi.⁴³

İslam dünyası, bilhassa mukaddes topraklar bu saldırılarda gerçekten çok ciddi bir tehlike ile yüz yüze geldi. Fakat o sırada Bender-i Cidde olan Selman Reis’in koruduğu muhkem şehre Portekizliler bir şey yapamadılar; hatta Selman Reis’in top atışlarına hedef olan birkaç gemileri de battı. Öte yandan mevsimin yaz olması ve açıklıkla karşılaşmanın ortaya koyduğu güçlükler, Portekizli kumandanı geride 700–800 ölü bırakarak dönmeye mecbur etti. Albuquerque’den sonra Kızıldeniz’e yapılan bu sefer de Portekizlileri arzuladıkları hedefe ulaştıramadı. Lopo Soarez Hindistan’dan gelip Kızıldeniz’i zorlarken Memlûk ülkeleri yepyeni olaylara şahit oluyordu. Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’na yeni bir veçhe verecek olan Osmanlılar, Suriye ve Mısır’ı fethediyorlardı.⁴⁴ 1517’de Mısır’ın fethinden sonra Arap topraklarının ve bilhassa Haremeyn’in Osmanlı idaresine girmesi, Osmanlı Devleti’ne mukaddes toprakları kontrol etme imkânı verdiği gibi, Hindistan’a giden deniz yolunu da ilk defa Türklere açmış oluyordu. I. Selim’in Süveyş’te bir filo

⁴² Özbaran, “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 31, Mart 1977, s. 80.

⁴³ Ahmed Raşid, *Tarih-i Yemen ve Sana*, Basiret Matbaası, İstanbul, 1291 (1884), s. 21; Ahmet Kavas, “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskelesinin Konumu (1265–1334/1849–1916)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2001, S. 5, s. 110–111.

⁴⁴ Özbaran, agm, s. 81.

kurulmasını emretmesinin ardından Osmanlılar, Memlûk hâkimiyetindeki Hicaz ve Yemen sahillerini idareleri altına aldılar. Aynı zamanda Memlûklerden tevarüs ettikleri donanmaya da çeki düzen verdiler ve Kızıldeniz'in kontrolünü elde edebilmek için bu gemiler, teşkil edecekleri filolar için nüve oldular.⁴⁵

15 Şubat 1520 tarihinde Portekiz-Hindistan genel valiliğine tayin edilen Diogo Lopes de Sequeira kumandasında etkili toplarla donatılmış 24 geminin taşıdığı 3000 kişilik bir kuvvet Hindistan'a doğru denize açılarak Kızıldeniz'e kadar geldi. Osmanlı hâkimiyetine rağmen Cidde'deki gemileri tahrip etmek istedi. Bu arada Afrika kıyısında Musavva'ya uğrayarak oradan Hıristiyan Habeş İmparatoruna bir elçi gönderdi. Bu haberi alır almaz harekete geçen Osmanlılar, Portekiz faaliyetlerine karşı mukabil bir tedbir olmak üzere Sevâkin ve Zeyla'yı ele geçirdiler. Hiçbir zafer elde edemeden Kızıldeniz'i terk eden Portekizliler sadece Kızıldeniz'e giden bazı Müslüman tüccarın gemilerini zapt etmiş ve Dehlek şehrini yakmıştı.⁴⁶

3. Dehlek'in Konumu ve Önemi

Emevîler döneminde VIII. yüzyıldan itibaren mücrimler, siyasî ve ahlaki suçlular ile bürokrasiden el çektirilmek istenenlerin sürgün yeri olan Dehlek-i Kebîr adası, Abbasîler döneminde de aynı amaçla kullanıldı.⁴⁷ Buraya sürgüne gönderilenler arasında şâir Ahvas el-Ensarî,⁴⁸ Medine kadısı Arrak b. Mâlik⁴⁹ ve Abbasîlerin Horasan valisi Abdülcebbar el-Ezdî'nin oğulları,⁵⁰ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) yer verdiği,⁵¹ Bağdâdî'nin (ö.1093/1682) de

⁴⁵ Orhonlu, "XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XII/16, İstanbul, 1961, s. 4-5.

⁴⁶ Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1984, s. 196; Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Hint Okyanusu'na Açılması", *Türk Denizcilik Tarihi*, (Editörler: İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan ve Lütfü Sancar), Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009, C. I, s. 203.

⁴⁷ Yâkût, II/2, s. 634; Yusuf b. Ya'kûb b. Muhammed İbnü'l-Mücâvir, *Sifâtü Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zı'l-Hicâz, el-Müsemmât Târihu'l-Müstebsir*, Leiden 1951, s. 110; İsfehânî, *el-Eğânî*, IV, s. 44.

⁴⁸ Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Kitâbu'l-Eğânî*, éd. 1931, IV, s. 239, 246, 248-252; Ali Aksu, "Asr-ı Saadet ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas, 2001, S. 2, C. V, s. 238.

⁴⁹ Basset, agm, s. 508.

⁵⁰ Fayda, agm, s. 105.

⁵¹ ed-Dîneverî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, Leiden, 1902, s. 369.

atıfta bulunduğu⁵² rivayete göre, fâsık bir kişiliğe sahip olup hacca gelen kadınlara şiiirleriyle sarkıntılık etmesi yüzünden Ömer b. Abdilaziz (ö.101/720) tarafından Dehlek adasına sürülen Ömer b. Ebî Rabîa⁵³ da sayılabilir. Adanın coğrafi yönden dikenli olması, ağır, bunaltıcı, nemli ve sıcak bir havaya sahip olmasının sürgün yeri olmasında etkili olduğu üzerinde durulmuştur.⁵⁴ Şairin şu mısraları da adanın yaşam koşullarının kötü ve orada bir hapishanenin varlığını teyit etmektedir: ⁵⁵

*Beldeler içinde en kötüsü Dehlek'tir.
Orada her kişinin sonu helak olmaktadır.
Sana delil olarak adanın cehennem sıcağı
Ve sahip olduğu hapishane yeter.*⁵⁶

Hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde, daha ziyade de XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Kızıldeniz'in en işlek limanlarından Sevâkin'e yakın olmasının da sağlamış olduğu avantajla Hindistan ve Mısır arasındaki deniz ticaretinde önemli bir mevki kazanmış olan Dehlek, Sudan ve Habeşistan bölgelerinden Hindistan, Mısır ve Arabistan istikametlerine sevk edilen esirlerin taşınmasında önemli bir liman ve iskele özelliğine de sahipti.⁵⁷ XVI. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde de bu esir ticareti canlılığını koruyordu.⁵⁸ Bilhassa Dehlek köle ticaretinin en etkin olduğu bölgelerdendi.⁵⁹ Bu yönüyle Dehlek'in tarihî önemi coğrafi özelliklerinden geçmekteydi.

⁵² el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer, *Hızânetü'l-Edeb*, (Thk. Abdusselam Muhammed Harun), (I-XIII), Kahire, 1418/1997, II, s. 33.

⁵³ Mehmet Yalar, "Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer b. Ebî Rabî'a", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, S. 2, Bursa, 2009, s. 53-54.

⁵⁴ Cuoq, *age*, s. 40.

⁵⁵ Emevî ve Abbasi halifelerinin, iktidar muhaliflerini, sürekli bozgunculuk yapanları, bazı şüphelileri bu adaya sürgüne gönderdiği ve burada Emeviler döneminde hapishane inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yakût el-Hamevî, adanın Kızıl Deniz üzerinde Habeşistan ile Yemen arasında bir bölgede bulunduğundan ve son derece sıcak ve kayalık arazilerden oluştuğundan bahsetmektedir. (Yâkût, *M'ucem*, II, 492.) İbn Hallikan, bu bilgileri doğrular benzer ifadelerle yer vermektedir. (İbn Hallikan, *Vefayâtü'l-Âyân*, thk. İhsan Derviş, Beyrut, ty., VI, 300.) Ada sakinleri konusunda ise tarihçiler ihtilaf etmişlerdir. Yâkübî bu adanın Neçaşilere, (Yâkübî *Mu'cem*, Beyrut, 1995, s. 43), Ebu'l-Ferec el-İsfehânî, ehl-i şirke, en-Nüveyrî ise Habeşli Müslümanlara (Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Funûnu'l-Edeb*, Kahire, 1984, I, 244) ait bir ada olduğunu ifade etmektedirler. Ancak, adada Emevîlere ait bir hapishanenin mevcut olduğu düşünüldüğünde, ada yönetiminin Müslümanların idaresinde olduğu ağırlık kazanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz: Murat Yılmaz, "İtaatkâr Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevî Örneği)", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII (2008), S. 4, s. 104, dipnot 149'dan naklen.

⁵⁶ Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, II, s. 492.

⁵⁷ Fayda, agm, s. 105.

⁵⁸ Orhonlu, agm, s. 2.

⁵⁹ Cuoq, *age*, s. 46.

Yâkût, adanın Yemen memleketleri ile Habeşistan arasında seyreden gemiler tarafından demirleme yeri olarak ifâ ettiği role dikkat çekerken,⁶⁰ Dehlek Melîki'nin Habeş Müslümanlarından olduğunu söyleyen Kalkaşendî de, Yemen topraklarına 50 km. mesafede yer alan bu adanın, Kızıldeniz'de ticaret amaçlı sefer yapanların yolu üzerinde yer alan meşhur bir ada olduğunu zikretmektedir.⁶¹ Bu yönüyle Dehlek Melîki'nin Yemen-Habeşistan arasındaki ikili münasebetlerde ara-bağlayıcı olma durumu kuvvetle muhtemeldir. Dehlek ve civarının bu sayede bölge ticaretinden nasibini aldığı ve belli bir zenginliğe ulaştığı anlaşılmaktadır. Kızıldeniz'de seyahat eden tacirlere yakınlık gösteren ve onları gözeten Memlûk Sultanı Baybars'ın, hâkimiyeti altındaki topraklarda ölen tüccarın malına el koyan Sevâkin hâkimlerini uyarmak amacıyla bölgeye elçi göndermesi, söz konusu adaların şahit olduğu ticarî canlılığın ne denli önemi haiz olduğunu gözler önüne sermektedir.⁶²

Kızıldeniz'de ticareti yapılan mallarla ilgili en zengin kaynaklardan biri Geniza vesikalarıdır. Bu vesikalarda, ticarete konu olan malların muhtelif şehirlerdeki fiyatları, nakliye tarzları, gümrük vergisi gibi masraflar ve nisbî önlemleri hakkında teferruatlı bilgiler yer almaktadır. Tahmini bir liste yetmişin üzerinde mal cinsinin batı istikametine, yüz çeşidin üzerinde malın da doğuya taşındığını ortaya koymaktadır.⁶³ Bunlar arasında özellikle mercan, gümüş ve inci gibi değerli ticarî eşyalar önem arz etmekteydi. Öyle ki, Dehlek incisinin namı tâ Anadolu'daki Bitlis şehrine kadar yayılmış ve "*incü-yi Dehlek-i Habeş*" diye dillere destan olmuştu.⁶⁴

4. Osmanlılar Döneminde Dehlek Adaları

Dehlek adaları, Süleyman I döneminde (1520–1566) Yemen'in fethi sırasında Çerkes Özdemir Paşa (ö.1561) eliyle fethedildi. Daha sonra İstanbul'a dönen Özdemir Paşa, 5 Temmuz 1555 tarihinde kurulan Habeş Eyaleti'ne tayin edildi. Kızıldeniz'in batısındaki toprakları da fethetmekle görevlendirilen Paşa, emrindeki 4000 askerle⁶⁵ Süveyş'ten Sevâkin'e geçerek Mu-

⁶⁰ Yâkût, *age*, II/2, s. 634.

⁶¹ Kalkaşendî, *age*, V, s. 336.

⁶² W. Heyd, *Yakın Doğu Ticareti Tarihi*, (trc. Enver Ziya Karal), Ankara, 1975, s. 476–477.

⁶³ S. D. Goitein, "Geniza", *El*, II, Leiden 1991, s. 987–989; Aynı yazar, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1968, pp. 339–340.

⁶⁴ Evliya, *Evliya Çelebi in Bitlis: The Relevant Section of the Seyahatname*, (haz. Robert Dankoff), Leiden, The Netherlands 1990, pp. 304–306.

⁶⁵ Özdemir Paşa'nın emrindeki kuvvetin sayısı 4000 ile 10.000 arasında olmak üzere değişik rakamlarla kaydedilmiştir. Kâtip Çelebi (*Cihannümâ*, s. 549.), 3000 tüfenkçi, 1000 atlı; Kutbeddin Mekkî

savva karşısındaki Dehlek adasıyla birlikte Afrika kıyılarındaki limanların tamamını ele geçirdi. Yeni fetihler için buraya sevk edilen askerlerin ihtiyaç giderleri, Mısır Eyâleti hazinesinden verilecekti.⁶⁶ Özdemir Paşa'ya beylerbeylik tahsisatı olarak 14 defa yüz bin akçe -1.400.000- sâlyâne de yine bu eyâlet hazinesinden verilecekti.⁶⁷ Fakat bu miktarın oraya yetmeyeceği takdir edilerek ek olarak, bu sırada Yemen Beylerbeyliği'ne bağlı olan Dehlek adası idarî bakımdan Habeş Eyaleti'ne bağlandı ve günde 9 kese olan geliri de bu eyaletin tahsisatına eklendi.⁶⁸ Selim II döneminde (1566–1574) ise, Özdemiroğlu Osman Paşa ile Koca Sinan Paşa 1569 yılında Yemen'e serdar tayin edildi ve İmam Mutahhar isyanı bastırılarak Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti tekrar tesis edildi.

1673'te bu eyaletin bir parçası olan adayı gezen Evliya Çelebî (1611–1684), eserinde “*Evsâf-ı Cezîre-i Dehlek*” başlığı⁶⁹ altında ilk elden bilgiler sunmaktadır:

“Musavvâ karşısında Dehlek Adaları denen minicik adalar sıralanır. Habeş eyaletinin Musavvâ merkez sancağının bir kazasıdır. Ayrı kadısı vardır. Özdemir Paşa fethidir. Bir cami, mescitler, 50'ye yakın tüccar mahzeni mevcuttur. Altı mil sonra Musavvâ'dır. Dehlek adalarının şöhreti, sularından inci çıkarılmasından gelir. Mahzenleri altın ve gümüş keseleriyle doludur.”

Evliya birçok kez farklı zamanlarda ve değişik coğrafyalara seyahatlerde bulundu. 1672'de hac dönüşü Kahire'ye gelen Evliya Çelebi, bu defa kendine yeni bir seyahat hedefi olarak Nil Nehri'ni seçti. Arap coğrafyacılarının bilgilerinden, ilk dünya haritasından (mapa mundi) ve Amerika'nın keşfinden haberdar olan Evliya, gizemli Afrika topraklarında efsanevi bilgilere dayanan Nil'in kaynağını görme tutkusuyla ve Mısır valisi Kethüda

---

(*Berkü'l-Yemânî fi Fethi'l-Osmânî*, Riyât, 1965, s. 120.) ise 1000 tüfenkçi, 3000 Mısır askerinin bulunduğunu kaydetmektedirler. Muhtemelen bu kuvvetlerin sayısına, Habeşli civar kabilelerden dâhil olanlar eklenmemiş ve sadece İstanbul'dan gelenlerin sayısı zikredilmiştir. Zira Âtîf Paşa (*Tarih-i Yemen*, Manzume-i Efkâr Matbaası, İstanbul, 1326, s. 68.), Dersââdet'ten 1000 nefer tüfenkçi ve gerekli mühimmat ile hareket edilerek Mısır'a ulaşıldığını; oradan da süvâri, piyade ve erzak ihtiyacı tedarik edilerek Süveyş'e ulaşıldığında Özdemir Paşa'ya tâbi olan ordunun sayısının yaklaşık on bine ulaştığını zikretmektedir.

⁶⁶ BOA, *Divân-ı HumâyûnRuus Defterleri (Ruus)*, Kâmil Kepeci Tasnifi (KK), No. 214, s. 15, (15 Muharrem sene 963).

⁶⁷ BOA, *Ruus*, KK., No: 213, s. 212.

⁶⁸ A.y.

⁶⁹ Evliya, *age*, 10. Kitap, s. 7, 43, 47, 474-477.

İbrahim Paşa'nın görevlendirmesiyle 7 Ağustos 1672'de (12 Rebi'ü'l-âhir 1083) Nil yolculuğuna çıktı. Önce Nil'in kuzey kollarını gezen Evliya, tekrar Kahire'den güneye, İbrahim Paşa'nın mektuplarını Circe valisine ve Fûnc sultanına götürme göreviyle Fûncistân'a geçti. Sudan topraklarında güneye doğru Donkola'dan Sinnâr'a; Donkade ve Rümeyle'den geçerek Cebel-i Şevâm'a ulaştı. Habeşistan üzerinden Kızıldeniz'in batı sahilinde Donkalab'a ulaştı ve akabinde Sevâkin, Kîf, Dehlek, Musavva ve Harkova limanlarını gezerek Zeyla'ya kadar indi. Yaklaşık bir yıl süren bu yolculuğunu 1673 Nisanında tamamladı.⁷⁰ Bu bilgiler, Kızıldeniz'in işlek limanlarından Musavva'nın bir kazası hükmündeki Dehlek'in geçmişte olduğu gibi XVII. yüzyılda da dönemin en işlek yolu olan Kızıldeniz ticaret yolunun en uğrak noktalardan biri olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

5. XIX. Yüzyılda Sömürgeci Devletlerin Kızıldeniz'deki Nüfuz Teşebbüsleri

Doğu Afrika'nın kuzey kesimlerine gelince buralar Osmanlı devletine bağlıydı. Fakat çok geçmeden Osmanlılar, hakimiyeti altında bulunan uzak coğrafyalardaki gücünü kaybetmeye başladı. Bu yüzden buralarda artık mahalli liderlerin yönetim dönemi baskın bir hal aldı ve bölgede siyasi bir boşluğun meydana gelmesine yol açtı. Dolayısıyla güçlenen her emir ya da yerel hâkim artık gücünün yettiği yere kadar siyasi nüfuzunu yayma imkanına sahip oldu. Öyle ki Asir emirleri bile Dehlek, Zeyla ve Berbera Adalarını, 1833-1856 yılları arasında topraklarına katma imkanını buldular.⁷¹

Deniz ve kara yoluyla ulaşım mümkün olduğu için Kızıldeniz sahilleri hem askeri hem de ekonomik açıdan büyük önem arz etmekteydi. Özellikle farklı devletlerin erzak, kömür nakli deposu ve ticaret güzergâhı olması yönüyle de bu sahiller önemliydi.⁷² Uluslararası ilişkiler açısından birçok fonksiyonu sebebiyle devletlerarası dengede dikkatleri ister istemez buraya yönlendiriyordu. XIX. yüzyılda Dehlek adalarının tam karşı hizasında yer alan Feresân adası da açık şekilde önem arz etmekle birlikte bir taraftan da Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtmaktaydı. Yemen Valisi Nedim Paşa (1911-1918) tarafından dönemin şartları "*Eğer cidden burası muhafaza edilemeyecek ve her ne sûretle olursa olsun devletin hâl-i hâzırası burasını göreme-*

⁷⁰ Age, 10. Kitap, s. Y277b-Y450b- 355a P344b.

⁷¹ Mahmud Şakir, *Hz. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1993, VIII, s. 135-141.

⁷² BOA, *DH.MKT.*, 2224/124, 16/Ra/1317.

yecek kadar müşkilât içinde ise bize sarîhan ma'lûmât verilerek teşebbüsât-ı lâzımede bulunmamız... ” şeklinde özetlenmekteydi. Valinin endişesi burada bulunan bir tabur askerin el-İdrîsî gibi bir eşkıyanın elinde dolaşmasını engellemekti. Diğer taraftan ise, işgalci ve din düşmanı devletler, Kızıldeniz sahillerinde komşu bazı kabileleri tahrik ile onlara silah ve malzeme vermek suretiyle ayaklanmalarını sağlamak istiyordu.⁷³

Dehlek Adaları'nın, dönemin İtalyan Hâriciye Nâzırı Kont Robillan tarafından yazdırılan muhtıra ile işgal edildiği 8 Temmuz 1885 yılında Roma Sefâreti aracılığı ile Bâbîâlî'ye bildirildi. İtalya'nın 1886 yılında Kızıldeniz sahiline yerleşmesinde, öneyak olması açısından Musavva, Makalla, Dehlek ve Arkiko gibi askerî üs olarak kullandığı yerlerin önemi büyüktü.⁷⁴ İlerleyen yıllarda İtalya'nın işgali altında bulunan Dehlek adalarına firar eden siyasî suçluların sayısı devamlı arttı. Dehlek adalarına firar eden Said b. Atîk'in iadesi hakkında yapılan takibâtta da bu durum görülmekteydi.⁷⁵

Tıpkı Emeviler ve Abbasiler döneminde olduğu gibi İtalyanların da XIX. yüzyılda Kızıldeniz'de yakaladıkları korsanları Dehlek adalarında hapsedtikleri veya sürgüne gönderdikleri bilinmekteydi. Bu durum bazen İtalya için zarara dönüşebiliyordu. Hapsedtikleri kişilerin tebaaları buraya taarruzda bulunabiliyorlardı. 1902 yılında İtalyanların işgali altında bulunan bu adaya korsanların hapsedilen reislerini kurtarmak için saldırdıkları ve bir İtalyan zabıtini öldürüp, birkaç neferi yaralayarak kaçtıkları Yemen Vilâyeti'nce merkeze bildirildi. Bu durum üzerine yapılan tahrirâtta Kızıldeniz Komodorlukları'na bu korsanların şedîden takip edilmeleri ve tecavüzlerinin men edilmesiyle ilgili Bahriye Nezâreti kanalıyla emirler verildi. Korsanların Osmanlı idaresi altında olan yerli ahalden olup olmadıkları ve şayet bu korsanlar Osmanlı tebaasından ise bunların emlak ve arazileri üzerinde kendilerine baskı kurulmasının mümkün olup olmadığı da soruldu. Üst makama verilen cevapta, korsanların ekserisinin Hicaz ve bir kısmının Yemen Vilâyetlerine bağlı sahillerde yaşayan kabilelerden oldukları ve mensup oldukları mahallerde mülklerinin olduğu muhakkak ise de her iki vilayetçe de karadan tazyiklerinin mümkün olmadığı belirtildi.⁷⁶

⁷³ BOA, *DH.EUM.7.Şb.*, 1/35, 18/L/1332.

⁷⁴ Hariciye Arşivi, “Musavva ve Habeş Ahvali”, No. 236.

⁷⁵ BOA, *HR.HMŞ.İŞO*, 31/Mayıs/1325, 5/23.

⁷⁶ BOA, *DH. MKT.*, 901/7, 2/S/1320.

Dehlek'e çok yakın olan Kamaran'a Osmanlı Devleti sırf bu saldırıların ortadan kaldırılması için bir tersane inşa ettirdi ve böylece Ebû Gabîs ile avaneleri gibi korsanların gasp ve yağmalarına karşı savunmayı arttırmak istedi. Bu tedbirin alınması bölgedeki İtalya ve Fransa savaş gemilerinin icdi mana da rahatsızetti.⁷⁷ Nitekim İtalya ve Fransa, Kızıldeniz'deki otorite boşluğundan faydalanarak Mısır Eyaleti'ne bağlı bazı stratejik limanları işgal etmek için girişimlerde bulundu. Fransa, Kızıldeniz'de Tacura limanını işgal etti. Granville, daha önce bu olasılığı Bâbîâlî'ye bildirerek Osmanlı Devleti'nin Tacura'yı doğrudan İstanbul'a bağlamasını önerdi. Meclis-i Vükelâ üyeleri arasında bu konu görüşülerek, iki üyenin karşı çıkmasına rağmen, Kızıldeniz sahillerinin Bâbîâlî tarafından asker göndermek yoluyla kontrol altına alınmasına oy çokluğu ile karar verildi.⁷⁸ Ancak bu kararın Osmanlı Devleti açısından bazı riskler taşımasından dolayı uygulamaya konulamadığı anlaşılmaktadır.

Kızıldeniz'de kontrolü tam sağlayamayan İngiltere, İtalya'nın Mısır konusunda desteğini almak için bu ülke tarafından Musavva'nın işgal edilmesine göz yumdu.⁷⁹ Buişgalinin görmezden gelinmesi, stratejik önemi haiz ve buraya çok yakın mesafedeki Dehlek'in de İtalyan hakimiyetine girmesi demekti.

İtalyanlar, ilerleyen dönemde Mısır ve Sudan'daki karışıklıklardan dolayı İngilizlerin düştüğü sıkıntının farkında olarak bundan faydalanmanın yollarını aramaya başladılar. Afrika'da kurmak istedikleri sömürge imparatorluğu için Musavva ile yetinmediklerini açıkça gösteren eylemlerde bulundular. Kızıldeniz kıyılarında, buranın dışında başka topraklara gözlerini diktiler. 1887 yılına gelindiğinde İtalyanlar, Afrika'daki sömürge alanlarını genişletme planlarını uygulamak için harekete geçerek Sudan'ın bir kısmında Kızıldeniz kıyıları dahil olmak üzere bir işgal peşindeydiler. Bu yeni talepler, İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'yi çok kızdırdı. Salisbury, 6 Mayıs 1887 tarihiyle Baring'e (Cromer) gönderdiği mektupta, İtalyanların bu isteğini çok küstahça bir hareket olarak yorumladı.⁸⁰

⁷⁷ BOA, *YMTV.*, 231/49, 9/Ra/1320, *YMTV.*, 235/91, 17/B/1320.

⁷⁸ BOA, *YEE Defterleri*, No. 1184, s. 75-80.

⁷⁹ A. Ramm, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea", *English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, 1944, pp. 233-236.

⁸⁰ Abdullah Nasır al-Subaiy, "Anglo Egyptian Relation Sunder Lord Salisbury, 1885-1892", Michigan University, Basılmamış Doktora Tezi, Michigan, 1980, p. 87.

Eritre kıtasının İtalya tarafından işgali Osmanlı Devleti'nce tasdik olunmayarak defaatle protesto edilmiş olduğundan Eritre ahalisi üzerinde İtalya hükümetinin himaye hakkının olması ve ahaliden herhangi birine tevkîf veya muhakemede bulunulması reddedilmişti. Bu durum özellikle devletlerarası hukukla ilgili meselelerde kendisini gösteriyordu. İtalya ise kendi lehine olarak Kızıldeniz sahillerinde devletlerarası hukuku icra etmeye çalışıyordu. Bu durum Dehlek-i Kebir ahalisinden olduğu iddia edilen fakat tam aksine Feresân nahiyesi ahalisinden olup sadece orada mukim olduğu anlaşılan Mübarek Ali Makbûl'un Lihye tüccarından Muhammed Yasin ile İsa İbrahim adlı şahıslara olan 1400 riyallik borç meselesinde de bariz bir şekilde ortaya çıktı. Mübarek Ali Makbûl'u bu borcundan dolayı hapseden ve sahibi olduğu senbuka el koyan İtalya, Eritre'de hak iddia ederek istediği gibi davranıyordu. Rusya, Avusturya ve Almanya da bu haksız işgallere karşı yapılan protestolar hususunda Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı. İngiltere ve Fransa ise İtalya ile bir "tahdîd-i nüfûz" anlaşması imzalayarak bu haksız işgallerini ve ticarî uygulamalarını görmezden gelerek büyük bir güç dengesi oluşturdular.⁸¹

İngilizlerden aldığı yardımlar sayesinde Yemen sahillerinde daha da güçlü hale gelen el-İdrisî kuvvetleri başta Kızıldeniz'deki Feresân adaları olmak üzere Kamaran ve daha pek çok irili ufaklı adayı da işgal etti. Onun kuvvetleri daha çok Asîr'in güneyine ve Hudeyde Sancağı'nın kuzey bölgesindeki Osmanlı mevzilerine saldırdığından en şiddetli çatışmalar ve savaşlar bu bölgede yaşanıyordu ve civar sahil kasabaları tazyike başlanmıştı.

Seyyid Muhammed'e bağlı kuvvetlerin sahilleri işgale başlaması, sahil kasabalarında bulunan tüccarı zor durumda bıraktı. Ayrıca Musavva ve Dehlek gibi diğer bölgelerden gelen ticarî eşyaların Hudeyde ve Asîr iskelelerine girişinin engellenmesi, kasabalarda yaşayan ve ticaretle geçinen ahalinin ekonomik durumlarını iyice bozdu. Bölgenin gümrük gelirlerinin azalması da sıkıntıların artmasına yol açan diğer bir etkendi. Bütün bu olumsuzluklar, yerli halkın başka yerlere göç etmeye başlamalarına yol açtı.

Sevâkin halkının büyük çoğunluğu balıkçılık yapardı, daima bu limana ait bir kısım gemi denizde bu işle meşgul olurdu. Burada inci çıkarmakla meşgul olup maişetlerini bu şekilde karşılayan ve şehre bir gelir kaynağı sağlayan inci avcıları da vardı. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Habeş

⁸¹ BOA, HR.SYS., 102/2, 6/9/1914.

Eyaleti'nin gelirleri arasında yer alan Sevâkin'deki inci avcılığına⁸² ek olarak Yemen sahillerindeki Cizan, Kamaran, Feresân ve Seyf adalarında da inci ve sedef rüsumu alınır.⁸³ Kızıldeniz'in neredeyse her iskelesinde Sevâkinli birine tesadüf edilirdi.

İlerleyen dönemlerde sünger kayıklarının teçhiz edildiği limanlarda avcılarının vergilerini vermeleri (üç Osmanlı altını⁸⁴) ve akabinde *saydiyye ruhsat tezkirelerini* almaları mecbur tutuldu.⁸⁵ Bu durum EbûArîş, Lihye ve Kamaran bölgesindeki sedef ve inci ihracı ve ticaretiyle uğraşan halkın şikâyetine sebebiyet verdi. Osmanlı Devleti'nin böyle bir uygulamaya gitmesinde asıl müsebbib yine avcılarının kendileriydi. Osmanlı idarecileri, İtalya idaresinde bulunan Dehlek adalarında avcılık yapacağını beyan edip İtalyan memurlarından *şehadetnâme* getirenlerinden yalnızca kefâlet ahzıyla iktifa ediyor ve avcılık tezkiresini veriyordu. Ancak Dehlek'e gitmek niyetiyle yola çıkan bazı avcılarının sonradan kontrolsüz Osmanlı sularına gelip avcılık yaptıkları anlaşıldı. Bu gibilere bir şey yapılmadığını gören avcılar da vergiden kurtulmak için Dehlek adalarında av yapacaklarını iddia etmeye kalkışmak suretiyle inci ve sedef avcılığı vergisinden kurtulmak isteyince durum suiistimallere açık hale geldi. Bu durumun önünün alınması için Osmanlı tebaasından olan inci ve sedef avcılarında vergi alındıktan sonra kendilerine tezkire verilmesine karar verildi.⁸⁶ Ayrıca balıkların yumurta bırakma dönemleri olan Mart ayından Mayıs sonuna kadarki sürenin süngerler için de geçerli olduğu bilim adamlarınca ispatlanınca Cezayir-i Bahr-i Sefid, Trablusgarp, Girit, Hudeyde ve Bingazi Mutasarrıflığı da dahil olmak üzere Kızıldeniz sahillerinde sünger avcılığının bu dönemler arasında yapılması yasaklandı.⁸⁷ Diğer taraftan "Sakafander" ve "Gangala" tabir olunan ve sünger avcılığına mahsus olan makinelerin usûl ve fennî şartları haiz olmadığı için yasaklanmasına da karar verildi.⁸⁸

Yemen ve sahillerindeki halkın çekmiş olduğu ekonomik sıkıntıları ve çaresizlikleri İstanbul'a bildiren Vali Mahmud Nedim Bey ile Asîr mutasar-

⁸² BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, No. 39, s. 199, hüküm 413.

⁸³ BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, No. 13178, s. 14, (Muharrem 1285).

⁸⁴ BOA, *BEO*, 1352/101362, 1/R/1317.

⁸⁵ BOA, *BEO*, 301/22525, 16/R/1311.

⁸⁶ BOA, *DH.MKT.*, 2825/69, 9/Ca/1327.

⁸⁷ BOA, *BEO*, 791/59275, 26/Z/1313

⁸⁸ BOA, *A.MTZ.SM.*, 2/115, 18/Ş/1325; *BEO*, 2600/29, 2/Ra/1320; 3770/282750, 19/C/1328.

rıf ve kumandanı Şevki Bey, sahillerde iktisadî açıdan zarara uğrayan tüccarın ve ahalinin zararlarının bir nebze karşılanabilmesi için savaş müddetince gümrük vergisinin kaldırılmasını istediler. Sadaret, vali ve mutasarrıfın bu talebini yerinde görerek isteklerini onayladı.⁸⁹

Özellikle arşiv vesikalarında, XIX. yüzyılın başlarında “*Feresân adasında yağmurun olduğu dönemlerde az da olsa ziraat, gemicilik, balıkçılık, sedef avcılığı ve yüzde bir oranında rençberlik*” ile uğraşıldığına dair bilgilere ulaşılmaktadır. “*Feresân adasına sadece sedef avcılığı için hariçten yani Devlet-i Aliyye’den iştirak edenler olduğu gibi tebaa-i ecnebiyyeden olan Dehlek, Musavva ve Sevâkin cihetlerinden dahi gelip burada deniz avcılığına iştirak edenler vardı. Aynı şekilde Feresân ahalisinden, memalik-i ecnebiyyeden olan Dehlek’e gidip deniz avcılığına (sayd-ı bahriye) iştirak edenler de oluyordu. Feresân’a gelen Dehlekilere resmî muamele devlet kademelerince basit bir şekilde uygulanmaktaydı. Avcılar yalnız rüsûmât ve duyûn-ı umûmiyye ile ilgili Feresân’da bizzat bulunan memurlarına müracaatta bulunarak sedef avcılığına gidebiliyorlardı. İki üç ay sonra kendi adalarına dönerken tezkire almakta ve kayıt düşürmekteydiler. Bilâd-ı Hicâzdan gelip hayme-nişin gibi dolaşarak kaçak avcılık yapanlardan yakalananlardan ise sadece vergi alınmakla yetiniliyordu.*”⁹⁰ Hususiyetle arşiv belgesindeki “*memâlik-i ecnebiyye*” ibaresi o dönemde Dehlek’in sömürgeci devletlerin işgali altında bulunduğu Osmanlı diplomatları tarafından da kabul edildiğinin göstergesiydi.

Sömürgeci devletler, Yemen ve Kızıldeniz sahillerindeki bazı yerel kabile reislerini devamlı Osmanlılara karşı kıskırtıyordu. Devletin başına büyük gaileler açan Muhammed el-İdrisî’nin 1913 senesinin sonu 1914’ün başlarına doğru Asîr’de gücünün azaldığının farkında olan Osmanlı askerî erkânı, Dehlek ile ikili ticarî ilişkileri güçlü olan Feresân adasındaki hâkimiyetini kuvvetlendirebilmek için harekete geçerek, çoktan beridir el-İdrisî kuvvetlerinin işgali altında bulunan bu adayı ele geçirdi.⁹¹ Eski gücüne ulaşmak isteyen el-İdrisî, dış yardımlar bularak bu emeline kavuşmak için bir takım teşebbüslerde bulundu.⁹² Bu durum Osmanlı Devleti ile İngiltere’nin

⁸⁹ BOA, *DH.İ.UM*, 46-1/1-9, 27/11.

⁹⁰ BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 64/32, 15/Z/1318.

⁹¹ BOA, *BEO*, *NGG Harbiye Gelen* 235, 1325/1141.

⁹² BOA, *BEO*, *Makamat-i Mütferrika Hülasa Defterleri* 608, 13 Haziran 1914.

Birinci Dünya Savaşı'nda özellikle Yemen'de ve Kızıldeniz sahillerinde karşı karşıya gelmelerine sebebiyet verdi.

Bu dönemde İngilizler, bir taraftan Şerif Hüseyin ile diğer taraftanda el-İdrisî ile siyasî ilişkilerini kuvvetlendirdi. 22 Ocak 1917 tarihinde yapılan anlaşma ile İngilizlerin, Kızıldeniz'deki Feresân adasının el-İdrisî'ye ait olduğunu resmen kabul etmesi, Dehlek'in stratejik önemini arttırdı. Çünkü Dehlek ile Feresân adaları, konumları gereği hem Habeşistan hem de Yemen sahilleri için birer köprü konumundaydı. Fakat el-İdrisî, Asîr'in güneyinde ve Hudeyde Sancağı'nda İngilizlerin her türlü desteğini arkasına almasına rağmen Osmanlı kuvvetleri karşısında ciddi başarı gösteremeyince sömürgeci devletler büyük hayal kırıklığı yaşadılar.⁹³

Osmanlı Hükümeti, Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiki Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ve ardından Almanya'nın barış istemesinden sonra savaşı yalnız başına götüremeyeceğini anladı ve dolayısıyla İtilaf devletlerine barış yapma teklifini sunmak zorunda kaldı.

6. Sonuç

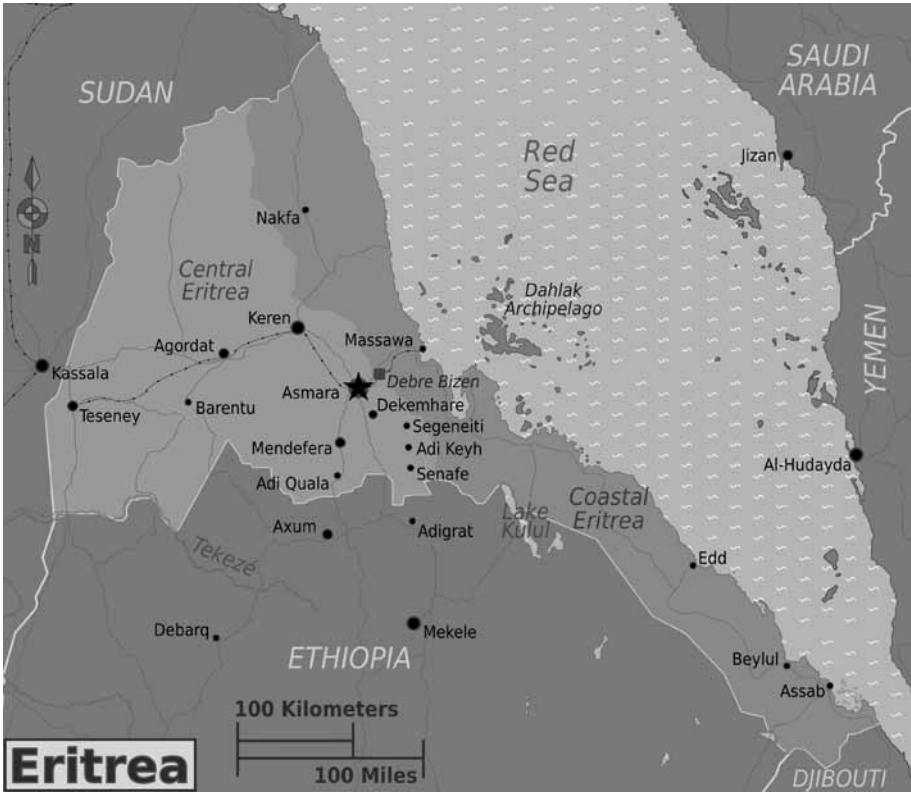
Hidiv İsmail Paşa zamanında 1865 yılında Padişahın fermanıyla Musavva ve Sevâkin ile birlikte Mısır emlâkine dahil edilinceye kadar Habeş Eyaleti'ne bağlı kalan Dehlek, 1885 yılında İtalya tarafından işgal edildi. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941 yılında İngilizlerin eline geçen adalar son olarak 1952'de Etiyopya'ya bırakıldı.⁹⁴ Dehlek'i sınırları içinde bulunduran Eritre nüfusunun %50'den fazlasını oluşturan Müslümanlar, 1 Eylül 1961'den itibaren Etiyopya'ya karşı kurtuluş mücadelesi verdi. İsrail ve SSCB destekli işgalci Etiyopya'ya karşı verilen mücadelede 100 bine yakın Müslüman can verdi. SSCB dağıldıktan sonra ve İsrail pazarlık ilişkilerine giriştikten sonra işgalci Etiyopya geri adım attı ve Eritre'nin başşehri Asmara kurtarıldı. Nisan 1993'te yapılan referandumda halkın %99,8'i bağımsızlıktan yana oy verdi ve Eritre Kurtuluş Cephesi lideri İsaia Afewerki geçici olarak devlet başkanlığına seçildi. Eritre'nin bağımsızlığı da BM tarafından kabul edildi.

Bağımsızlıkla beraber Eritre'nin İsrail'in peyki olma ihtimali belirdi. Marksist gerilla gruplarının Müslümanların elinden zorla aldıkları topraklar

⁹³ Mehmet Arif Seyhun, *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, Ankara, 2000, s. 135.

⁹⁴ Fayda, agm, s. 106.

“Atajin” adlı İsrail şirketine verildi. Dünyanın en zengin balık rezervine sahip olan Eritre’nin balıkçılık sektörünün %95’i İsraili şirketlerin eline geçti. Halen Eritre’de ithalat ve ihracatın tamamı “Harun Kardeşler” isimli bir İsrail şirketinin elinde bulunmaktadır. Ayrıca İsrail, Sudan ve Mısır’ı sulayan Nil nehrinin Eritre’den çıkan sularını, büyük bir baraj yapımıyla kesme projesi üzerinde durmaktadır. Eritre için hayati stratejik öneme sahip Dehlek adası, İsrail’in üstün teknolojiye sahip casus uçakları için bir üs olarak kullanılması da gözlerden ve gündemden uzak tutulmaya çalışılmaktadır.⁹⁵

Eritre ve Dehlek Adalar Topluluğu

⁹⁵ http://haksozhaber.net/okul_v2/article_detail.php?id=424, Erişim: 17.12.2011

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Aksu, Ali. “Asr-ı Saadet ve Emevîler Döneminde Lakap Takma ve Halifelerin Lakapları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. V, Sivas, 2001.

al-Subaiy, Abdullah Nasır. “Anglo Egyptian Relation sunder Lord Salisbury, 1885–1892”, Michigan University, Basılmamış Doktora Tezi, Michigan, 1980.

Arnold, FriedrichAugust. *Chrestomathia Arabica*, I-II, Halle, 1853.

Âtîf Paşa. *Tarih-i Yemen*, Manzume-i Efkâr Matbaası, Dersaâdet, 1326.

Avde, Gâlî. *Îrîtriyâ: Bilâdü'l-Müslimîn ve Sarâi'n-Nüfûz*, Dâru'l-Beşîr, Amman, 1989.

Aykaç, Mehmet. “Evfât”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995.

Basset, M. René. “Dehlek”, *İA*, III, İstanbul, 1988.

Basset, M. René. “Les Inscriptions de l'île de Dahlak”, *JournalAsiatique*, Paris, M DCCC XCII.

Bilge, Mustafa. “Kızıldeniz”, *DİA*, XXV, İstanbul, 1998.

Bostan, İdris; Salih Özbaran, Zeki Arıkan ve Lütfü Sancar (Editörler). *Türk Denizcilik Tarihi (I-II)*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul, 2009.

Cuoq, Joseph. *L'Islam en Ethiopia*, NouvellesEditionsLatines, Paris 1981.

Darkot, Besim. “Kızıldeniz”, *İA*, VI, İstanbul, 1988.

Demir, Remzi ve Mutlu Kılıç. “Cevâhîrnâmeler ve Osmanlı Dönemi'nde Yazılmış İki Cevâhîrnâme”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 14, Ankara, 2003.

Ebû Abdullah ŞihâbeddînYâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*, (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), Leipzig, 1867; Frankfurt, 1994.

Ebü'l-Fidâ, İmâdüddin İsmâîl b. Ali. *Takvîmü'l-Büldân*, (thk. Reinaud-William Mac Guckin de Slane), Paris 1840; Frankfurt, 1992.

ed-Dîneverî, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Muslim b. Kuteybe. *eş-Şi'ru ve 'ş-Şu'arâ*, Leiden, 1902.

- el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hızânetu'l-Edeb*, (thk. Abdusselam Muhammed Harun), (I-XIII), Kahire, 1418/1997.
- el-Bekrî, Ebû Ubeyd. *Kitâbü'l-Mesâlikve'l-Memâlik*, (thk. A. P. Van Leeuwen and A. Ferre), Tunus, 1992.
- el-Bekrî, Ebû Ubeyd. *Mu'cemu'l-Mesta'cem*, tahkik eden: Mustafa Sakka, Ma'hadü'l-Huleyfilî'l-Ebhas, Kahire, 1951.
- el-Cevâlikî, Ebû Mansûr. *el-Muarreb mine'l-Kelâmi'l-A'cemî 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, Tahran, 1966.
- el-İdrisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989.
- el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec. *Kitâbu'l-Eğânî*, IV, éd. 1931.
- Evliya Çelebi b. Zillî. *Evliya Çelebi in Bitlis: The Relevant Section of the Seyahatname*, (haz. Robert Dankoff), Leiden, The Netherlands, 1990.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7–10. Kitap, (haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2003.
- Fayda, Mustafa. “Dehlek”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994.
- Goitein, S. D. *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden, 1968.
- Goitein, S. D. “Geniza”, *EI*, II, Leiden, 1991.
- Hamidullah, Muhammed. *Hz. Peygamberin Savaşları*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1972.
- Hemdânî, Hasan b. Ahmed. *Sifâtü Cezîreti'l-Arab*, Leiden, 1884, Frankfurt, 1993.
- Heyd, W. *Yakın Doğu Ticareti Tarihi*, (trc. Enver Ziya Karal), Ankara, 1975.
- İbn Haldun. *Mukaddime: Osmanlı Tercümesi*, (trc. Pirizade Mehmet Sahib), Haz: Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan ve M. Cüneyt Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008.
- İbn Hallikan. *Vefayâtü'l-Âyân*, thk. İhsan Derviş, VI, Beyrut ty.
- İbnü'l-Mücâvir, Yusuf b. Ya'kûb b. Muhammed. *Sifâtü Bilâdi'l-Yemen ve Mekke ve Ba'zı'l-Hicâz*, *el-Müsemmât Târîhu'l-Müstebsır*, Leiden, 1951.

- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ*, Kahire, 1910–1920.
- Kâtip Çelebi. *Cihannümâ*, İbrahim Müteferrika Matbaası, İstanbul, 1732.
- Kavas, Ahmet. “Doğu Afrika Sahilinde Osmanlı Hâkimiyeti: Kuzey Somali’de Zeyla İskelesinin Konumu (1265–1334/1849–1916)”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2001.
- Longrigg, H. “Dahlak”, *Encyclopédie de l’Islam*, II, Paris, 1977.
- Markizi. *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Beyrut ts.
- Mekkî, Kutbeddin. *Berkü'l-Yemânî fî Fethi'l-Osmânî*, Riyât, 1965.
- Miyâh, Ali Muhammed. “el-Bahrü'l-Ahmer”, *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmi*, XLVIII/3, Bağdat, 2001.
- Muhammed b. Abdurrahman Dimaşkî. *Kitâbu Nuhbeti'd-Dehr fî Acâibi'l-Berri ve'l-Bahr*, (thk. M. A. F. Mehren), Frankfurt, 1994.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb*, Kahire, 1984.
- Orhonlu, Cengiz. “XVI. Asrın İlk Yarısında Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XII/16, İstanbul, 1961, s. 1–24.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti: Habes Eyaleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.
- Özbaran, Salih. “Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 31, Mart 1977, s. 65–146.
- Özbaran, Salih. *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Özel, Ahmet. “Afrika”, *DİA*, I, İstanbul, 1988.
- Öztürk, Levent. “Etiyopya”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- Ramm, A. “Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea”, *English Historical Review*, Vol. 59, S. 234, 1944.
- Raşid, Ahmed. *Tarih-i Yemen ve Sana*, Basiret Matbaası, İstanbul, 1291 (1884).
- Sâlim, Seyyid Abdülaziz. *el-Bahrü'l-Ahmer fî Târîhi'l-İslâmî*, İskenderiye, 1993.

- Sâmi, Şemsettin. “Dehlek”, III, İstanbul, 1308; “Aden”, “Akabe”, “Zebîd”, IV, İstanbul, 1316; “Feresân”, “Kuseyr”, “Kulzum”, V, İstanbul, 1314; “Yenbu”, VI, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, 1316.
- Şakir, Mahmud. *Hız. Âdem'den Bugüne İslam Tarihi*, Kahraman Yayınları, VIII, İstanbul, 1993.
- Serjeant, R.B. *The Portuguese off the South Arabian Coast, Hadramî Chronicles With Yemeni and European Accounts of Dutch Pirates off Mocha in the 17th Century*, Clarendon Press, Oxford, 1963.
- Seyhun, Mehmet Arif. *Katıldığım Dört Savaş ve Yaşam Öyküm*, Ankara, 2000.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Büldân*, Leiden, 1967.
- Yalar, Mehmet. “Emeviler Döneminde Gazel ve Ömer b. Ebî Rabî'a”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, S. 2, Bursa, 2009.
- Yavuz, Hulusi. *Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517–1571)*, Serbest Matbaası, İstanbul, 1984.
- Yılmaz, Murat. “İtaatkâr Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevî Örneği)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, S. 4, 2008.

İnternet Kaynakları

<https://earth.google.com>

http://haksozhaber.net/okul_v2/article_detail.php?id=424,
Erişim: 17.12.2011.